

Barbari, despoti i sloboda govora:
politički legitimitet i „pravo na otpor“ u Kantovoj praktičnoj filozofiji

IZDAVAČ
Institut za filozofiju, Zagreb

ZA IZDAVAČA
Luka Boršić

GRAFIČKA PRIPREMA I DESIGN
Marin Martinić Jerčić

TISAK
Grafomark d.o.o.

ISBN 978-953-8608-03-2

CIP zapis je dostupan u nacionalnom skupnom katalogu
knjižničnog sustava Bukinet (katalog.bukinet.hr)
pod brojem 991006063083509366.

Knjiga je objavljena kao rezultat rada na projektima
„Moralni napredak: individualni i kolektivni“ (HrZZ, IP-2022-10-5341)
i „Etika i društveni izazovi“ koji financira EU kao dio Nacionalnog plana
oporavka i otpornosti - NextGenerationEU, uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i mladih Republike Hrvatske.

Barbari, despoti i sloboda govora:
politički legitimitet i „pravo na otpor“
u Kantovoj praktičnoj filozofiji

Lovro Grgić

 Institut za
filozofiju

Zagreb, 2026.

Sadržaj

Uvod	7
1. Značaj pitanja o pravu na otpor kod Kanta	13
1.1 Nesklad u odnosu prema revolucijama? <i>Moje oči vidješe slavu svijeta</i> (Luka 2:29)	13
1.2 Zašto je to pitanje važno: Kantovo mjesto u političkoj filozofiji	28
1.3 Preciziranje pojmova revolucije i otpora	42
2. Nacrt funkcioniranja prava i države kod Kanta	51
2.1 Pokušaji razrješavanja nesklada: teleologija, entuzijizam ili nešto treće?	51
2.2 Normativna perspektiva kao ključna: postoji li dopustivost otpora?	70
2.3 O ulozi prava kod Kanta	77
2.4 Što je država i tko je suveren?	96
3. Prikaz pojma političkog barbarstva u suvremenoj literaturi o Kantu	105
3.1 Granice političkoga legitimiteta – republika, despocija i barbarstvo	106
3.2 Jan Joerden – <i>ultra posse nemo obligatur</i>	116
3.3 Alyssa R. Bernstein – barbarstvo kao vrsta prirodnoga stanja	119
3.4 Arthur Ripstein – barbarstvo kao unilateralna primjena organizirane sile	123
3.5 Reidar Maliks – pojedinac kao instanca prosudbe legitimiteta	127

4. Elaboracija pojma političkog barbarstva	133
4.1 Definicija barbarstva	133
4.2 Vrste barbarstva: diskriminacijsko i nediskriminacijsko	142
4.3 Barbarstvo i sloboda govora	152
4.4 Barbarstvo i vlasništvo	161
4.5 Barbarstvo i ugovori	169
4.6 Barbarstvo i pravna sfera obitelji i kućanstva	172
5. Evaluacija i afirmacija pojma političkog barbarstva	179
5.1 Evaluacija kompatibilnosti pojma barbarstva s Kantovim ranijim tekstovima	180
5.2 Pojava pojma barbarstva u <i>Antropologiji</i> kao rješenje otvorenih pitanja	187
5.3 Nedovršenost pojma barbarstva – irelevantnost, autocenzura ili nešto treće?	196
5.4 Koncept barbarstva kao normativni kriterij u povijesnim slučajevima	205
Zaključak	221
Bibliografija	237

Uvod

Ex contradictione quodlibet je načelo koje ugrožava plodnost svakog sustava koji pretendira na dosljednost. A Immanuel Kant¹ definitivno je težio sustavnome mišljenju. U široj (filozofskoj) javnosti poznat je, između ostaloga, upravo po svome „obračunu“ s antinomijama – tvrdio je kako naš um neminovno zapada u njih, ali je, istovremeno, pokušao pokazati i kako se s njima može izaći na kraj. Za razliku od antinomija čistoga teorijskog uma², te one antinomije praktičnoga uma koja se odnosi na etiku³, a koje je Kant smatrao uspješno apsolviranim, u pogledu prava i politike kod njega već više od dva stoljeća postoji jedna zloslutna sjenka.

¹ Navođenje Kantovih citata uključivat će godinu izdavanja izvornika, godinu suvremenog reizdanja konkretnoga prijevoda, stranicu u tome izdanju te odgovarajuću paginaciju izdanja Pruske akademije, koja će biti navedena u uglatim zagradama.

² Antinomije se sastoje od teze i antiteze, koje se čine jednako dokazanima. Kant navodi četiri antinomije čistoga teorijskog uma. Teza prve glasi: „Svijet ima početak u vremenu, a s obzirom na prostor također je ograničen granicama.“ Antiteza prve glasi: „Svijet nema početka i granica u prostoru, nego je beskonačan kako u pogledu vremena, tako i prostora.“ (Kant, 1781/1788/1984: 209 [A426/B454 – A427/B455]) Teza druge glasi: „Svaka složena supstancija na svijetu sastoji se od jednostavnih dijelova i ne egzistira uopće ništa osim jednostavnoga ili onoga što je od njega složeno.“ Antiteza druge glasi: „Ni jedna stvar na svijetu ne sastoji se od jednostavnih dijelova i ne egzistira uopće ništa jednostavno u njemu.“ (Kant, 1781/1788/1984: 213 [A434/B462 – A435/B463]) Teza treće glasi: „Kauzalitet prema zakonima prirode nije jedini iz kojega se mogu izvesti cjelokupne pojave svijeta. Nužno je da se za njihovo objašnjenje prihvati još jedan kauzalitet pomoću slobode.“ Antiteza glasi: „Nema slobode, nego se sve na svijetu događa samo prema zakonima prirode.“ (Kant, 1781/1788/1984: 217 [A444/B472 – A445/B473]) Teza četvrte glasi: „Svijetu pripada nešto što je ili kao njegov dio ili kao njegov uzrok upravo nužno biće.“ Antiteza četvrte glasi: „Ni u svijetu ni izvan njega ne egzistira biće, koje je upravo nužno kao njegov uzrok.“ (Kant, 1781/1788/1984: 221 [A452/B480 – A453/B481])

³ Polazeći od pretpostavke da su u najvišem praktičnom dobru krepost i blaženstvo nužno uzročno povezani, teza antinomije praktičnoga uma glasi da „težnja za blaženstvom proizvodi osnov kreposne nastrojenosti“ a antiteza da „kreposna nastrojenost nužno proizvodi blaženstvo“. (Kant, 1788/1974: 162 [5:114])

Uz malo pjesničke slobode nju bi se moglo nazvati *antinomijom političkoga uma*, te ju konstruirati na sljedeći način:

TEZA: „[P]ravo ljudi [...] je svetište, koje je uzvišeno iznad svake cijene (korisnosti), i u koje nikoja vlast, ma koliko i bila dobrotvorna, ne smije dirnuti“ (Kant, 1798/1991: 96 [7:88]); „[J]er ako propadne pravda, onda život ljudi na Zemlji više ništa ne vrijedi“ (Kant, 1797/1999: 123 [6:332])

ANTITEZA: „[N]arod [je] dužan ipak podnositi zlorabu vrhovne vlasti, pa čak i onu koja je naizgled nepodnošljiva“ (Kant, 1797/1999: 112 [6:332]); „[N]ema dakle nikakvog prava na *ustanak* (seditio), još manje na *pobunu* (rebellio), a ponajmanje na pobunu protiv njega kao pojedinca (monarha) pod izlikom da on zlorabi vlast (tyrannis)“ (Kant, 1797/1999: 111 [6:320] (kurziv u originalu); „[U] zajednici [je] najveći i najkažnjiviji zločin svako opiranje najvišoj zakonodavnoj vlasti, svaka pobuna da bi se nasilno iskazalo nezadovoljstvo podanika, svaki ustanak koji se izlijeva u pobunu [...] A ova zabrana je *bezučjetna* [...]“ (Kant, 1793/2000: 83 [8:299]; kurziv u originalu)

Kod ovako postavljene „antinomije“ valja odmah primijetiti dvije stvari. Kao prvo, tvrdnju „antiteze“ mnogi vjerojatno ne bi prihvatili kao vjerodostojan i neumitan stav. Pa ipak, ona se sastoji od izravnih Kantovih citata, i to takvih koje se ne može olako proglasiti zlonamjerno izvađenima iz konteksta (dapače, moguće je lako pronaći još takvih mjesta). I, kao drugo, u ovome slučaju se čini da antinomija nema bezbolnoga rješanja. Za razliku od teorijskih antinomija, te one antinomije praktičnoga uma koja se odnosi na etiku, u ovome se slučaju stvari ne mogu razriješiti pozivanjem na razliku između fenomenalnog i noumenalnog svijeta.⁴

⁴ Na temelju svoje spoznajne teorije, Kant je uveo razlikovanje između svijeta pojava, tj. stvari doživljenih onako kako se one nama pojavljuju (fenomenalni svijet, „ovdje i sada“), i svijeta stvari kakve su one same po sebi (noumenalni svijet). Premda nam je ovaj drugi svijet u teorijskom pogledu nepoznatljiv (mi nikada ne možemo znati kakve su stvari same po sebi), on za Kanta definitivno postoji („[J]a na svaki način priznajem da izvan nas ima tjelesa, tj. stvari koje mi, premda nama posve nepoznate po onome što su same o sebi, poznajemo po predodžbama koje nam pribavlja njihov utjecaj na našu osjetilnost i kojima dajemo naziv tijela. Ova riječ znači dakle samo pojavu onoga nepoznatoga, ali zato ništa manje zbiljskog predmeta.“ Kant, 1783/1953: 44 [4:289]).

Time je Kant ograničio domenu spoznatljivoga svijeta na svijet pojava, postavivši time i granice onome što je moguće teorijski spoznati, a pomoću toga razlikovanja razriješio je i antinomije teorijskog i praktičnog uma. U teorijskom pogledu, na primjeru prve antinomije, svijet, sam po sebi, nije niti konačan niti beskonačan, već je on naprosto skup pojava, i može se upoznati samo u empirijskom regresu, a nikako u apsolutu („Ako je stoga taj niz neprestano uvjetovan, onda on nikada nije sasvim dan, a svijet prema tome nije neuvjetovano cijelo, dakle i ne egzistira kao takvo, ni s beskonačnom, ni s konačnom veličinom.“ Kant, 1781/1788/1984: 240-241 [A505/B533]). U praktičnom pogledu, budući da ne možemo

Naime, *najviše političko dobro* (a za Kanta su to vječni mir i globalna politička zajednica republikanskoga tipa, koji idu ruku pod ruku i zajedno garantiraju istinsku vladavinu prava – Kant, 1797/1999: 144 [6:355]) postavljeno je za ostvarivanje na *ovome* svijetu – uzimanje u obzir inteligibilnoga svijeta i (eventualnog) zagrobnog života naprosto ne može objasniti kako bi „teza“ i „antiteza“ istovremeno mogle biti ispoštovane u uvjetima „naizgled nepodnošljive zloporabe vrhovne vlasti“ koja istovremeno „ne smije dirnuti u pravo ljudi, koje je najuzvišenije svetište“.

Dojam nepostojanja bezbolnoga rješenja u ovome slučaju pojačan je time što ga Kant, čini se, nije eksplicitno i nedvosmisleno ponudio (kao što je to bio slučaj kod „pravih“ antinomija). *Prima facie* se čini da njegova normativna teorija prava i politike zaista sadrži iznimno snažan legitimacijski impuls, koji *sve* postojeće državne vlasti proglašava legitimima, a bilo kakav oblik otpora prema njima čini moralno neprihvatljivim. Teorijska pozicija koja, nakon tragičnih iskustava 20. stoljeća, niče postojanje bilo kakvog prava na otpor, može računati na popriličan stupanj inicijalne odioznosti. Naravno, to još uvijek ne znači da ne može posjedovati (unutrašnju) konzistentnost.

No, i nad tu se (potencijalnu) konzistentnost nadvijaju dvije velike prijetnje. Prva od njih dolazi kroz kritiku koja polazi od pretpostavke da Kantov sustav zaista uključuje apsolutnu zabranu pobune – ako je to tako, kažu kritičari, to implicira negiranje nekih drugih dužnosti koje Kantov nacrt moralnosti također podrazumijeva, tj. to vodi do unutarteorijske nekonzistentnosti cijele pozicije. Druga prijetnja polazi od iste pretpostavke, ali se ne temelji na tvrdnji o unutarteorijskoj nekonzistentnosti. Ta se prijetnja javlja kada se Kantova teorijska pozicija sučeli s njegovim biografskim podacima, koji sugeriraju da je Kant s naklonošću, pa čak i otvorenom podrškom, reagirao na brojne revolucije svoga vremena. To je ono što se može nazvati i možebitnim neskladom teorije i prakse kod Kanta.

U ovoj knjizi moja je ambicija da pokažem nekoliko stvari. Osnovni okvir jest taj da je Kantova normativna teorija prava i politike vrijedna „spašavanja“, tj. da ima generalnu privlačnost unutar političke filozofije

biti izvan svake sumnje sigurni kako je ovaj svijet („ovdje i sada“) jedini koji postoji, tj. da smo mi, kao umna bića, isključivo ono što spoznajemo kao pojave samih sebe, otvara se mogućnost da se u eventualnom „drugom“ svijetu zaista ostvari to da „kreplosna nastrojenost nužno proizvodi blaženstvo“, tj. da budemo sretni proporcionalno tome koliko smo to i zaslužili (što u ovome svijetu definitivno nije slučaj, unatoč našim težnjama).

je, prije svega kao liberalna teorija koja je alternativa lockeovskom shvaćanju prava i legitimnosti. Da bi ona to mogla biti, nužno je prije svega pokazati da ona ne dovodi do pogubnih unutrašnjih proturječja u sklopu šire Kantove filozofije morala, što ću također pokušati demonstrirati – Kant nije proturječio sam sebi na teorijskoj razini, a i njegovi stavovi o onodobnim revolucijama mogu se pokušati pomiriti s njegovom normativnom pozicijom. Dakle, nastojat ću pokazati da Kantova normativna pozicija *ne* implicira dužnost poslušnosti prema svakom postojećem režimu, i da u tom pogledu niti kritike njenih potencijalno monstruoznih implikacija nisu opravdane.

Središnja ambicija knjige jest da se pojam političkoga *barbarstva* afirmira kao legitiman i plodan koncept u Kantovoj filozofiji prava i politike, te da se pomoću njega delineiraju legitimni i nelegitimni režimi, tj. da se jasnije preciziraju koncepti *republike* (posve legitimni režimi), *despotije* (režimi koji su u velikoj mjeri defektni, ali istovremeno posjeduju minimum legitimnosti) i *barbarstva* (nelegitimni režimi, oni kojima je dozvoljeno pružati otpor). Strogo gledano, to i dalje ne znači da može postojati „pravo na otpor“ (i to zbog načina na koji Kant koncipira pravo), ali znači da postoje situacije u kojima je moralno posve dopustivo pružati otpor privatnim osobama koje neutemeljeno pretendiraju na status državnih vlasti i neopravdano zahtijevaju poslušnost.

U prvom poglavlju razjasnit ću što se to točno čini problematičnim u Kantovoj teoriji, te u odnosu Kantove teorije i prakse, a po pitanju moralne dopustivosti pružanja otpora nominalnim državnim vlastima – ukazat ću kako (uobičajena) pretpostavka o legitimiranju svih postojećih državnih režima stvara izazove za dosljedno tumačenje Kantove normativne pozicije, te za shvaćanje biografski zabilježenih komentara o revolucionarnim zbivanjima, čiji je suvremenik i pasionirani promatrač on bio; s tim u vezi ću, također, precizirati i same pojmove otpora i revolucije. Uz to, nastojat ću pokazati zašto je to pitanje važno u kontekstu pozicioniranja Kanta u političkoj filozofiji općenito. Ovdje je moja teza da je Kantova normativna pozicija važan doprinos liberalnoj paradigmi i kontraktualističkoj tradiciji – ona nudi objašnjenje toga zašto su prava vezana za pojedince kao njihove nositelje, i to nužno shvaćene kao jednake, ali zašto, istovremeno, pojedinci ne mogu biti ti koji ih provode; to je povezano i s konceptualnom nemogućnošću postojanja „prava na otpor“, te s nužnom vezom vladavine prava i postojanja političke zajednice u sklopu Kantove sheme (što je i razlog čestog ponavljanja sintagme

o „pravnoj i političkoj filozofiji“ kao nečemu što je neodvojivo jedno od drugoga u njegovu nacrtu).

To će onda voditi do početka drugoga poglavlja, gdje ukazujem na različite uobičajeno predložene strategije kojima se može bitne kontradikcije mogu adresirati, te konstatiram zašto ih sve smatram neadekvatnima. Uz različite probleme povezane sa svakom od njih, zajednički im je to da kreću od problematične pretpostavke – one da Kantov sustav zaista uključuje apsolutnu zabranu pobune protiv svih postojećih režima; a to, tvrdim, ipak *nije* valjana implikacija njegove normativne pozicije. Da bi se normativna perspektiva mogla u potpunosti shvatiti, u drugom ću poglavlju dati nacrt funkcioniranja prava i države kod Kanta: koji je odnos prava i etike kao dvaju dijelova moralnosti⁵, koja je uopće uloga prava, što je država, tko je suveren i koji su (moralni) izvori te granice političkog legitimiteta – zašto Kant uopće tvrdi da postoji moralna nužnost uspostavljanja građanskoga društva (države) i dužnost poslušnosti njezinim vladarima?

U trećem ću poglavlju ukazati na onaj tabor suvremenih kantovaca koji se ne slažu s tvrdnjom da njegov normativni sustav legitimira *sve* postojeće režime. Iz toga tabora izdvojit ću zastupnike teze o političkom *barbarstvu* kao autentičnom Kantovom delineacijskom kriteriju političkoga legitimiteta. Taj pristup smatram onime koji je najviše u skladu s generalnim okvirom Kantove teorije, a istovremeno ga vidim i kao odgovor na najopasnije prigovore – kako one o kontradiktornosti, tako i one o neprivačnim legitimacijskim implikacijama. Na temelju toga, u tom ću poglavlju dati prikaz korištenja pojma političkog barbarstva u suvremenoj literaturi o Kantu (uz ogradu protiv psihologizacije i „eticizacije“ pojma), kao i manjkavosti samoga pojma, koji time potrebuje elaboraciju, tj. doradu.

Ključna su poglavlja četvrto i peto. U njima iznosim vlastitu elaboraciju pojma političkog barbarstva, te njegovu evaluaciju i afirmaciju kao legitimnoga i plodnoga pojma u Kantovoj političkoj filozofiji. Ona daju prilog raspravi o konzistentnosti Kantove praktične filozofije, odnosu etike i prava te nepostojanju sukoba dužnosti unutar nje. Uspješno konstruiranje pojma političkog barbarstva, kao apriornog kriterija za razlikovanje despocije i barbarstva, zamišljeno je i kao prilog općoj prihvatljivosti Kantove praktične filozofije, jer pokazuje da ona ne implici-

⁵ Za pojašnjenje terminologije vidi fusnotu 45 u drugome poglavlju.

ra dužnost neopiranjia zloćudnim sustavima koji uspješno primjenjuju organiziranu silu i pretendiraju na status legalnosti.

U četvrtome poglavlju, dakle, dajem vlastitu definiciju političkoga barbarstva, kod kojega potom razlikujem dva moguća pojavnja oblika – diskriminacijsko i nediskriminacijsko barbarstvo – posebno ukazujući na ovo potonje kao varijantu koja, čini se, nije bila u fokusu ostalih suvremenih kantovaca koji se služe pojmom barbarstva. U skladu s predloženim pristupom, koji barbarstvo vidi kao primjenu monopolističke sile koja na nekom području rezultira sprečavanjem uspostave vladavine prava, u ostatku poglavlja nastojim pokazati koji su to nužni i dovoljni elementi vladavine prava u Kantovoj shemi, te na koje ih je sve načine moguće osujetiti.

Uz privatno vlasništvo, ugovornu sposobnost i sferu obiteljskoga (braćnog) prava, posebnu pažnju u tom pogledu posvetit ću navodnoj legitimacijskoj ulozi koja se pridaje pravu na slobodu govora. Ono je, u tome kontekstu, spomenuto već u naslovu knjige, ali u mojoj analizi pokazat će se da prisustvo ili odsustvo slobode govora ne može ni legitimirati ni delegitimirati neki režim; sloboda govora nužna je komponenta istinskog republikanskog režima; ona može biti i pragmatično sredstvo okončanja nekih oblika barbarstva, ali pokazuje se da nema normativnu težinu prilikom odgovora na pitanje o granicama političke poslušnosti u sklopu Kantove sheme.

Nakon što u četvrtome poglavlju iznesem svoju elaboraciju pojma političkoga barbarstva, u petom ću poglavlju sam (dorađeni) pojam nastojati potvrditi kao legitiman i plodonosan dio Kantove pravne i političke filozofije. S jedne strane, nastojat ću pokazati: zašto je sam Kant tek na kraju svoga stvaralaštva do toga pojma došao; kako je, unatoč njegovoj nedorađenosti u izvornome obliku, na njega ipak ozbiljno računao; kako se on retroaktivno uklapa u cjelinu njegove normativne sheme; te, u konačnici, zašto je on dobrim dijelom prošao nezamijećeno (zašto se dobar dio suvremene kantovske zajednice ponaša kao da tog pojma nema). S druge strane, plodnost samoga pojma kao delineacijskog kriterija političkoga legitimiteta nastojat ću testirati primjenjujući ga na razne slučajeve koji se prethodno spominju u knjizi. Rezultati jednoga i drugoga napora pokazat će se, u konačnici, pozitivnima – tvrdim da je u sklopu Kantove sheme pojam političkoga barbarstva važan dio zgrade pravne i političke normativnosti, čime se njena unutarnja kohezivnost osnažuje, a njena opća privlačnost povećava.